

Думается, что и мажоритарным церквям, несмотря на ощутимые преимущества, предоставляемые им со стороны действующих политических властей, следовало бы, тем не менее, максимально дистанцироваться от мира политики, сопряженного с высокой динамикой изменений, с использованием не всегда корректных с моральной точки зрения методов борьбы за власть, с тем, чтобы в столь сложных социально-политических условиях, как нынешние, сохранить свой высокий социальный престиж и доверие людей.

Анотації

У статті Л.Браги і Г.Рогової «Релігія і політика в контексті демократичних перетворень в Республіці Молдова» досліджуються теоретичні аспекти співвідношення релігії і політики й розкриваються особливості вирішення проблеми їх зв'язку в процесі розбудови незалежної Молдови».

In the article of L.Braga and G.Rogova «Religion and policy in the context of democratic transformations in Republic Moldova» theoretical aspects are explored the correlation of religion and policy and the features of decision of problem of their intercommunication are opened up in the process of democratic transformations in independent Moldova.

Н.Куліш * (м. Хмельницький)

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН ЯК ПРОБЛЕМА

Відносини таких двох значущих суспільних інститутів в Україні, як держава і церква, впродовж усієї національної історії, а особливо в добу незалежного державотворення, засвідчили, що вони завжди були вагомим елементом формування клімату в українському суспільстві, його духовного потенціалу і стабільності. Далеко не завжди ці відносини були априорі конструктивними, проте і у своїх позитивних, і в негативних виявах залишалися суспільно значущими, визначаючи напрями і тональність багатьох політичних, соціальних та духовних процесів вітчизняної історії. 90-ті роки ХХ ст. у житті українського соціуму ознаменувалися кардинальною зміною парадигми буття, що спричинили до переосмислення усього спектру життєвизначальних пріоритетів та орієнтирів – від

* Куліш Н.С. – методист навчального відділу юридичного факультету Хмельницького університету управління та права.

політичних до культурних, світоглядних і віросповідних. Зі всією невідворотністю перед молодого Українською державою постало питання "перезагрузки" державно-церковних, державно-конфесійних відносин, що корелювалися б з принципово новими суспільними й особистісними цінностями, цілями, напрямками та умовами розвитку. Йшлося про вибудовування нової моделі співіснування держави, церкви та релігійних організацій, яка, не відкидаючи позитивного історичного досвіду таких відносин, органічно враховувала і відображала якісну новизну статусу обох інституцій, унормовувала їх відносини як рівні, партнерські, взаємовигідні й конструктивні.

Враховуючи значущість порушеної проблеми, до неї завжди, а особливо в роки незалежності України, була прикута увага релігієзнавців, філософів, соціологів, практиків різного рівня владних структур, ЗМІ. Зокрема, важливі для розвитку державно-церковних, державно-конфесійних відносин аспекти досліджувалися і досліджуються в працях українських вчених А.Колодного, В.Єленського, Л.Филипович, П.Яроцького, О.Сагана, В.Климова, М.Бабія, С.Здіорука та інших. Теоретичне осмислення цих відносин зазвичай супроводжувалося висновками, вагомими для практики нормалізації та оптимізації і поліпшення відносин двох інституцій на всіх рівнях – від загальнодержавного до місцевого.

Водночас говорити про вичерпність дослідження проблем осмислення, врегулювання та оптимізації державно-церковних відносин в Україні, на нашу думку, передчасно. Підтвердження зазначеному – у відкритості питання про законодавче врегулювання таких відносин у новому Законі України про свободу совісті, світогляду та віросповідання, розгляд проекту якого на законодавчому рівні тривалий час відкладається, незважаючи на його нагальність; безрезультатні спроби державних чинників нормалізувати міжправославні відносини в Україні; неврегульованість низки питань, пов'язаних зі створенням нормальних умов функціонування релігійних організацій (законодавчим врегулюванням питань реституції церковної власності, заборони приватизації культових об'єктів та майна, надання права релігійним організаціям засновувати загальноосвітні навчальні заклади та ін.).

Метою публікації є експлікація деяких проблемних, з точки зору релігієзнавчої науки, питань, що так чи інакше торкаються державно-церковних, державно-конфесійних відносин, перспективи їх розв'язання. При цьому об'єктом дослідження є феномен державно-церковних відносин, а предметом – чинна нормативно-правова база, що забезпечує регулювання відносин у сфері «держава – церква», а також зміст і концептуальна спрямованість законопроектів, що підготовлені в останні роки і спрямовані на подальшу оптимізацію зазначених відносин у практичних сферах.

Звертаючись до першопочатків формування державно-церковних відносин у незалежній Україні, зазначимо, що принципово нові умови

існування в релігійно-церковного комплексу зумовили побудову моделі відносин між державою, з одного боку, і церквою та релігійними організаціями – з іншого, що базувалася, по-перше, на сепараційній схемі співіснування (відокремлення церкви від держави), а по-друге - на рівнопартнерських відносинах між цими двома інституціями. Типовими ознаками такої моделі є фактична рівність обох суб'єктів відносин, невтручання держави у внутрішні церковні справи; невиконання церквою жодних державних функцій; відсутність контролю і примусу з боку церкви щодо громадян держави; невтручання церкви в суверенне право держави щодо здійснення владних повноважень, рівність усіх релігійних організацій перед законом та інші. Означена модель була взята за основу, спираючись на власний досвід та досвід країн розвинутих демократій. Принагідно зауважимо, що більшість із цих норм була декларована й раніше, в радянський період, проте лише зараз ці норми отримали можливість справді реалізуватися на практиці, оскільки суспільство вже не орієнтується на безрелігійну перспективу, а забезпечує своїм індивідам дійсно вільний вибір світоглядних орієнтацій та позицій.

Проблеми належного законодавчого врегулювання державно-церковних відносин в Україні особливо гостро заявили про себе у другій половині 80-х років минулого століття. Перші кроки демократизації суспільства спричинили активізацію національно-релігійних прагнень віруючих і духовенства: появу, відродження і розгортання національно-церковного руху, відновлення існування структур Української Греко-Католицької Церкви, Української Автокефальної Православної Церкви, повну легалізацію діяльності протестантських церков, поділ православ'я на ряд церков, розгортання діяльності нових релігійних громад, масове відкриття храмів, реєстрацію статутів монастирів, течій, братств, передача майна і будівель, здійснення експертних оцінок стосовно невідомих досі релігійних утворень, зростання кількості релігійних напрямів, течій тощо.

Процес оновлення розпочався прийняттям Верховною Радою УРСР у квітні 1991 р. Закону "Про свободу совісті та релігійні організації", який став першим в історії України Законом щодо церкви та релігійних організацій. Не можна не погодитися з проф. А.Колодним, який, відповідаючи на питання в чому основна перевага цього Закону перед раніше чинним законодавством років тоталітаризму, відповідає, що цими перевагами є: по-перше, прогрес у розумінні свободи совісті (право вірити або не вірити), надавши свободу у сфері вибору віросповідань і свободу діяльності конфесійних спільнот навіть без обов'язкової офіційної реєстрації останніх; по-друге, Закон гарантував свободу утворення релігійних організацій і свободу різноманіття діяльності їх, у тому числі й позакультової, зокрема благодійності, спонсорства, видавництва тощо; по-третє, Закон утвердив світськість державного життя, заборонивши політичну діяльність релігійних організацій, відокремив церкву від держави і школу від церкви; по-четверте, він надав статус юридичної

особи релігійним організаціям, наділив їх правом мати майно, займатися виробничою і господарською діяльністю, мати міжнародні зв'язки із центрами і спільнотами одновірців тощо [Колодний А.М. Закону України про свободу совісті скоро 18 // Релігійне сьогодні України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). – К., 2009. – С. 315].

Проте, яким би зваженим і оптимальним не був цей Закон, прийшов час переглянути і його з врахуванням нових реалій. Під кутом зору українського сьогодні в релігійній сфері сприймаються як такі, що потребують подальшого вдосконалення проблеми послідовно партнерських відносин між державою і церквою (маємо на увазі всі релігійні організації, конфесії), вирішення до кінця питання повернення культових будівель, майна; зняття перешкод у виділенні релігійним організаціям земельних ділянок під будівництво культових будівель та їх обслуговування; проблеми законодавчого унормування присутності церкви в армії, лікувальних закладах, закладах пенітенціарної системи та ін. Ознаками не лише законодавчої активності суб'єктів нормотворчості, а й проблемності, тобто невирішеності цілої низки проблем, є досить тривала підготовка законопроекту "Про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації", що має врахувати всі позитивні сторони і слабкі місця чинного Закону, привести законодавчого врегулювання релігійної сфери у відповідність до реалій нинішньої незалежної України та міжнародної практики у цій сфері.

Існуючі на сьогодні проблеми державно-церковних відносин у новому законопроекті передбачається розв'язати шляхом утвердження: по-перше, партнерських відносин держави – з одного боку, і церков та релігійних організацій – з другого; по-друге, демократизації не лише державно-церковних та державно-конфесійних, а й міжцерковних, міжконфесійних відносин; по-третє, усуненням вад нинішнього Закону, яким не передбачений статус юридичної особи для релігійних об'єднань; по-четверте, правового закріплення майнового статусу релігійних організацій як принципово важливої характеристики новітньої моделі державно-церковних відносин (новим законопроектом передбачена низка норм, що закріплюють цей статус – заборона відчуження, приватизації культового майна, що перебуває у державній чи комунальній власності, будь-кому, окрім як релігійним організаціям; заборона стягнення культового майна релігійних організацій за претензіями кредиторів та ін.); по-п'яте, шляхом більш чіткої правової регламентації питань повернення колишньої церковної власності – культових будівель, приміщень, культового майна, раніше націоналізованого державою тощо; по-шосте, мінімізації розпорядчо-контрольних, заборонно-обмежувальних функцій щодо релігійних організацій та їх об'єднань з боку держави, органів місцевого самоврядування та їх структур на місцях [Климов В.В. Свобода

совісті, церква, релігійність в українському суспільстві періоду незалежності. – К.: Інститут філософії, 2009. – С. 228-231].

Суголосним з цим законопроектом є проект Закону України "Концепція державно-церковних відносин в Україні", що також містить принципово нове розуміння взаємовідносин між державою та церквою – партнерське. У його основі лежить визнання того, "що обидва ці суспільні інститути, як відокремлені та суверенні в питаннях, що належать до їх виняткової компетенції, діють в інтересах українського суспільства" [Проект Закону України "Концепція державно-конфесійних відносин в Україні" [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=129975&cat_id=47893. Заголовок з екрану]. Законопроект передбачає спільну мету держави та релігійних організацій, яка полягає у забезпеченні права людини на свободу совісті, консолідації українського суспільства, збереженні та примноженні його традиційної культури, формуванні ціннісних орієнтацій та розв'язанні загальносуспільних проблем. Як і попередній проект, «Концепція державно-конфесійних відносин» відображає мету вітчизняного законодавця сформулювати основні засади відносин між двома інституціями, вже своєю появою підтверджуючи, що існуюче законодавче врегулювання цих відносин потребує істотного вдосконалення, особливо на місцевому, практичному рівні. Не зайве зазначити, що існуючий проект Концепції отримав схвальну оцінку Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, української віруючої і невіруючої спільноти і не випадково неодноразово пропонувався до обговорення у Верховній Раді України навіть раніше, ніж законопроект про свободу совісті.

Проект Закону України "Про повернення майна культового призначення релігійним організаціям", підготовлений за дорученням Кабінету Міністрів України Державним комітетом України у справах національностей та релігій [Проект Закону про повернення культових будівель релігійним організаціям від 08.01.2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://irs.in.ua/index.php?option>], також відображає прагнення вітчизняних фахівців розв'язати можливо найгострішу проблему у сфері як державно-церковних, так і міжцерковних, міжконфесійних відносин – проблему реституції церковної власності, свого часу націоналізованої державою. Проект пропонує фіксацію правових, організаційних, соціальних та економічних засад повернення релігійним організаціям та їх правонаступникам будівель культового призначення у власність. Долаючи нинішні звужені підходи до даної проблеми, проект пропонує вважати об'єктами повернення об'єкти, що на сьогодні знаходяться не лише у державній, а й комунальній, колективній або приватній власності; чітко окреслює коло суб'єктів, які мають право на повернення колишньої церковної власності; порядок повернення такої власності чи компенсації за культові будівлі; окреслює умови повернення будівель, що є історико-культурною цінністю, врегульовує інші практичні

питання, які досі не були законодавчо визначені і, як такі, створювали умови для ускладнення чи й загострення міжцерковних, міжконфесійних відносин, породжували претензії церков та релігійних організацій до державних та місцевих органів влади.

І це зрозуміло. За даними інформаційного звіту Держкомнацрелігій України на 1 січня 2009 р. релігійні організації використовували 22,4 тис. культових та пристосованих під молитовні будівель при потребі 33,1 тис. сакральних споруд. Незважаючи на те, що за 1992–2008 рр. було збудовано майже 5,5 тис. культових споруд, із яких 251 (4,6 %) – у 2008 р., забезпеченість культовими будівлями залишається недостатньою і становить лише 68,7%, у тому числі УПЦ – 83,6 %, УПЦ КП – 63,6 %, УАПЦ – 61,0 %, УГКЦ – 75,1 % [Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій за 2008 рік // Офіційний сайт Держкомнацрелігій України [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.scnm.gov.ua].

Вирішення проблеми ускладнюється не лише браком оптимальних чи універсальних підходів законодавця, не тільки недостатністю законодавчих норм, що врегульовували б усі типові конфліктні ситуації на місцях, а й досить складною, а нині – визнано кризовою ситуацією в економічному становищі країни, що, по-суті, відсуває на майбутнє остаточне вирішення питання про забезпечення релігійних організацій культовими будівлями у тій його частині, що залежить від держави.

До того ж, справа не тільки у наявності чи відсутності культових будівель, молитовних будинків. Збереження умов, коли кількість претендентів на отримання спірних культових об'єктів, які повертаються з державної чи комунальної власності, значно перевищує кількість самих об'єктів, по суті означає, що зберігаються причини для подальшої міжцерковної конфронтації, загострення релігійної ситуації, закріплення на рівні релігійних груп чи окремих віруючих, в історичній пам'яті, у побутовому спілкуванні негативних, часто надуманих і провокативних стереотипів стосовно церкви-опонента та її представників, що, як показує практика, згодом надзвичайно важко долати навіть коли є добра воля сторін до діалогу.

Проблематика щодо державно-церковних, державно-конфесійних відносин включає, на нашу думку, як декларації високого рівня узагальнення щодо відносин між державою та церквою (як, наприклад, норми про відокремлення церкви від держави, невтручання держави у внутрішньоцерковні процеси тощо), так і досить практичні, конкретизовані питання, які хоча й "заземлено", але відображають все ті ж державно-церковні відносини, їх урегульованість чи нерегульованість. За всієї своєї конкретики і "заземленості" вони не менш важливі, не менш суспільно резонансні, аніж узагальнені і масштабні проблеми і, як такі, потребують невідкладного законодавчого врегулювання та практичного вирішення. Це, зокрема, проблеми виділення земельних ділянок для релігійних

організацій, права створення релігійними організаціями загальноосвітніх навчальних закладів, мораторію на приватизацію культових об'єктів, проблема забезпечення прав засуджених в установах виконання покарання, про благодійницьку допомогу фізичним особам та ін. Розв'язанню цих та інших проблем, на нашу думку, досі усвідомлено чи неусвідомлено заважає, особливо на місцях, застаріле розуміння цих проблем, що на практиці призводить до гальмування виділення релігійним організаціям земельних ділянок, позиції "недоцільності" заснування церквами загальноосвітніх навчальних закладів, небажання реєструвати певні релігійні громади, обмеження під тим чи іншим приводом діяльності представників іноземних релігійних організацій тощо. Далеко не завжди універсальне розуміння релігійної свободи совісті (тобто свободи для всіх релігійних організацій, а не для певного кола організацій – тільки для православних, тільки для протестантських, тільки для греко-католицьких і т.п.) демонструють і учасники законотворчого процесу. Недавній приклад – повторне подання для розгляду у Верховній Раді України, незважаючи на загально негативні оцінки, законопроекту щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект, що, під приводом "обмеження протиправної діяльності релігійних культів, протидії проявам деструктивної діяльності релігійних організацій", фактично обмежує у порівнянні з існуючими права та свободи віруючих, церков та релігійних організацій України. Низка положень цього законопроекту суперечить ст.22 Конституції України, де зазначається, що "конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод".

Інший приклад проблемності, а відтак й законодавчої неврегульованості принципово важливого питання чинним законодавством про свободу совісті та релігійні організації – проблема приватизації майна культового призначення. У 2008 р. до Верховної Ради України був внесений законопроект "Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення)". Потреба внесення такого документа пов'язана з тим, що в останні роки почастишали випадки приватизації та продажу колишнього культового майна, особливо на місцевому рівні, особам, які не мають відношення до релігійних організацій. З цієї причини питання щодо заборони приватизації та продажу колишнього культового нерухомого майна, яке використовуються не за призначенням і належить до державної та комунальної власності, було порушено представниками різних конфесій під час зустрічей Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з представниками української влади. Зокрема, про це йшлося під час зустрічі членів ВРЦРО з головою парламентської фракції БЮТ Ю.Тимошенко в жовтні 2006 р.

Поза сумнівом, що прийняття таких змін до чинного законодавства сприятиме поліпшенню як державно-церковних, так і міжцерковних відносин в Україні, стане конкретним кроком вперед у справі правового вирішення питання про повернення церковного майна (Див.: Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи №190 (1995) щодо вступу України до Ради Європи від 26 вересня 1995 року).

Таким чином, на основі вищезазначеного ми можемо зробити такі висновки:

1. Впродовж періоду незалежного державотворення Україна внесла і вносить істотні корективи у формування власної моделі співіснування інститутів держави і церкви, що зафіксовані у низці законодавчих та нормативно-правових актів, і відображають якісні зрушення вітчизняного законодавства у сфері правового врегулювання державно-церковних відносин.

2. Водночас сфера державно-церковних, державно-конфесійних, міжцерковних відносин, зважаючи на нинішній їх реальний стан, а також на прогалини у законодавчому унормуванні, залишаються сферою, що потребує суттєвого удосконалення чи й перебудови з врахуванням нових реалій українського буття. Зволікання з прийняттям цілої низки законодавчих актів, що стосуються цієї сфери, негативним чином позначається як на самому стані відносин між державою і церквою, міжцерковними відносинами, так і на міжнародному іміджі України. Тривале неприйняття нової редакції Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", проектів Концепції державно-церковних відносин, про повернення майна культового призначення релігійним організаціям та інших лише ускладнює релігійну ситуацію в Україні, створює умови для дестабілізації відносин між великими групами віруючих у період, коли Україна особливо потребує соціальної злагоди, толерантності і порозуміння.

Анотації

У статті **Куліш Н.С. «Сучасний розвиток державно-церковних відносин як проблема»** характеризуються особливості розвитку державно-церковних відносин періоду незалежності України 1990-2009 роки. Простежуються основні тенденції їх розвитку.

In the article of **Natalia Kulish «Modern development of church-state relations as a problem»** characterized by features of church-state relations of Ukraine's independence period 1990-2009 years. Traced the main trends of development.